

Význam díla jakožto estetského objektu

...je osobnost...

(Poznámka na okraj jedného problému)

Strukturalizmu skúmaní literárneho diela bývalo a do-
sud je vyhradené mnohé. Že prý podceňuje roli tzv. tvorčí-
ho individua, osobnosti výtca. Že sa mu funkcie autora-
-individua rozplývajú v nadindividuálnych vzťahoch a podobne.
V mnohých prípadoch ide o výtky vzniklé jednoducho nepochope-
ním vlastného obsahu textu českého strukturalizmu (respek-
tíve i práci ďalších generácií Pražskej školy), čiedy pre-
stě předpojatostí zasmucovanou a neznelostí. A mimochodem:
napráv se tak - třeba bezděky - jasně vidíme mnoho typů
autorského "ego", jež považuje své dílo za zcela svéjako,
jedinečnou a nepopadnou splošnou práve všeho tzv. oso-
bného, se rýs v výraz "já" a jejích vnitřních hnutí. Ma-
ná se v této souvislosti vřít do mysli různé výroky
jeden z postav Čapkovy románu Život a dílo skladatele Hol-
tyna: "I když tvé dílo je z tebe, musí se odlišit i končit
samo v sobě; jeho tvar musí být tak dokonale uzavřen, že
už v něm není místo pro nic jiného, ani pro tebe ne; ani
pro tvou osobitost, ani pro tvou citlivost, pro nic z to-
ho, v čem se sám nalézáš a v čem si libuješ. Tvé dílo
v tobě, ale samo v sobě musí mít stvořené dílo svou duši."

Oleg Sus

Ruše, se těmito výroky srovná s Karlem Čapkem
právě jako autor. A je v době dobré společnosti a jasně

Významem díla jakožto celkového znaku
je osobnost...

(Poznámka na okraj jednoho problému)

Strukturálnímu zkoumání literárního díla bývalo a dosud je vyčítáno mnohé. Že prý podceňuje roli tzv. tvůrčího individua, osobnosti vůbec. Že se mu funkce autora-individua rozplývá v nadindividuálních vztazích a podobně. V mnoha případech jde o výtky vzniklé jednoduše nepochopením vlastního smyslu textů českého strukturalismu (respektive i prací dalších generací Pražské školy), jindy prostě předpojatostí zasnoubenou s neznalostí. A mimochodem: nahrává se tak - třebaš bezděky - ješitnosti onoho typu autorského "ego", jež považuje své dílo za zcela svojskou, jedinečnou a samopašnou zplozeninu právě všeho tzv. osobního, za ryzí výraz "duše" a jejích vnitřních hnutí. Maně se v této souvislosti vtírají do mysli pádné výroky jedné z postav Čapkova románu Život a dílo skladatele Foltýna: "I když tvé dílo je z tebe, musí se začínat i končit samo v sobě; jeho tvar musí být tak dokonale uzavřen, že už v něm není místa pro nic jiného, ani pro tebe ne; ani pro tvou osobitost, ani pro tvou ctižádost, pro nic z toho, v čem sebe samo nalézá a v čem si libuje tvoje já. Ne v tobě, ale samo v sobě musí mít stvořené dílo svou osu."

Nuže, za těmito výroky stojí zřejmě sám Karel Čapek právě jako autor. A je v docela dobré společnosti: s jeho

literárním názorem prosvítajícím za textem nedokončeného žel románu by mohli obecně souhlasit i byvší členové Pražského lingvistického kroužku. (A také jejich dnešní následovníci a žáci z valně žel prořidlých řad padesátníků až šedesátníků.) Přirozeně - byl by to souhlas právě jen obecný. Strukturálně sémiotická analýza musí postupovat po svém. Ale shodla by se - aspoň v jisté analogii - s romanopiscovou myšlenkou. A tak tedy jakoby souběžně s ní se předmětem uvedeného zkoumání stává dílo samo, jež začíná a končí samo v sobě. Což nijak neznamena likvidaci autorského subjektu nebo tzv. umělecké osobnosti. Ostatně nejde o problematiku, jež by snad zůstala strukturalismu neznáma nebo byla nějak záměrně zastírána a potlačována. Stačí si například přečíst dnes již klasické studie Jana Mukařovského Individuum v umění (1937), Individuum a literární vývoj (1943-1945) a Osobnost v umění (1944), nemluvě již o jiných. Mukařovský naopak zdůraznil - zvláště v přednášce z roku 1944 - "iniciativní sílu" osobnosti. Osobnost není nějaký součet vlivů a nedá se v nich rozpustit jako sůl ve vodě.

Strukturálně znakové pojetí se přirozeně nemůže zastavit před nerozanalyzovanými obecnými představami. V těch se mnohoznačně, v oscilujícím šerosvitu prolíná subjekt díla s osobností umělce, autorská osobnost s konkrétním psychofyzickou osobou původcovou - spokojme se na chvíli, prozatím s touto zcela ještě neprecizovanou, nerozlišenou

terminologií. Nemá tu jistě smyslu opakovat "slabikář" základních tezí ražených Mukařovským. Budiž však uvedeno ve zkratce jen to, co je z nich najmě důležité a co se také stalo jedním z předpokladů při prozkoumávání vztahu díla jako tzv. celkového znaku k osobnosti v systematicky rozvržené monografii Miroslava Červenky Der Bedeutungsaufbau des literarischen Werks (Mnichov 1978, český rukopis již z roku 1967 - majíť knihy své osudy...).

A tak tedy Mukařovský vyšel z elementární teze, že dílo má nějakého původce - to je ona skutečnost - jak sám podtrhává - osobnosti v umění, na žádném dílčím, historicky podmíněném pojetí osobnosti nezávislá. Ze sémiotického hlediska pak dílo jako znak prostředkuje mezi tím, kdo jej vysílá, a tím, kdo jej přijímá. Jeho znaková funkce se uskutečňuje mezi těmito dvěma subjekty. Jenomže právě v uměleckém díle, tedy i literárním, je souvislost mezi znakiem a subjektem znak vysílajícím zdůrazněna, v popředí. Mukařovský a v jeho stopách, leč po svém i Červenka zastávají tezi o zcela základní a všudypřítomné vazbě mezi dílem a tzv. tvůrcovou osobností, vykládající ji ovšem z hlediska znakového. (Což by si měli dobře zapsat za uši různí rádobykritikové, vyčítající českému strukturalismu s pohoršením ve tváři "potlačování" kreativní individuality a pohazující jej výtkou jakési prý depersonalizace...) Mukařovský napsal:

"A proto za každým uměleckým dílem pociťuje subjekt

vnímající intenzívně subjekt znak dávající (umělce) jakožto odpovědný za duševní stav, který dílo ve vnímateli vyvolalo. Odtud je již jen krok k bezděčné hypostazi konkrétního tvůrčího subjektu, vybudovaného toliko na základě předpokladů daných dílem. Je jasné, že tato hypostazovaná osobnost, kterou budeme nazývat osobností autorovou, nemusí nikterak se krýt se skutečnou psychofyzickou osobností umělcovou." (Individuum a literární vývoj, v: J. Mukařovský, *Studie z estetiky*, Praha 1966.)

Odtud i z jiných studií - zde již uvedených - lze odvodit výchozí stanovisko Mukařovského a zároveň i rozpoznat i ony konceptuální předpoklady (nejsou to ovšem jenom tyto), k nimž se hlásí v duchu vědecké tradice Pražské školy právě Červenka. Podle toho má dílo ve vztahu k původci - zůstaňme zde prozatím u tohoto označení - povahu znaku. Nelze je totiž převést na přímý, jednoznačný výraz jeho skutečně proběhnuvších duševních stavů a hnutí nebo na jejich napodobivé zobrazení. Dále se zásadně rozlišuje to, co v uvedené souvislosti do díla jakožto struktury znaků a významů patří a co naopak není jeho vlastní složkou, co je proto mimo ně, byť i jde o primárně důležitý fakt týkající se vzniku díla vůbec. Kterýmžto faktem je bezpochyby neoddisputovatelná existence jeho původce (původců) jakožto reálné entity. Mimochodem: programově vytyčil tuto dichotomii již Roman Ingarden - z podnětů fenomenologické ontologie - ve své klasické a fundamentální

práci Das literarische Kunstwerk (1931), vyrovnáv se a li-
 mine s psychologismem a také ovšem s biografismem. Takový-
 mi obecnými předpoklady v živé tradici jedné literárněvědné
 školy je však zhruba zakotován jen rámcový modus operandi.
 Jednotlivé postupy se při aplikaci mohou lišit a s nimi ta-
 ké dosažené výsledky zkoumání, a to třeba i tím, jak na se-
 be navazují, vyvíjejíce se jeden z druhého.

Problematika takto rozhybávaná a obohacovaná se přiro-
 zeně týká i pojmosloví, v užším smyslu pak terminologie.
 Mukařovský i Červenka se soustřeďují na pojem osobnosti,
 přičemž u obou je naznačena možnost jisté terminologické
 variability. Mukařovský již dříve, v roce 1937 mluvil o
 individuu (tvůrčím individuu) v umění, jež mu nebylo to-
 tožné s tzv. abstraktním subjektem obsaženým v díle (In-
dividuum v umění, v: Studie z estetiky, cit. dílo). U ně-
 ho a u Červenky se v této souvislosti vyskytuje pojem
 subjektu (subjektu díla, v díle), ale víceméně okrajově.
 Jemu pak u Červenky odpovídá pojem osobnosti jakožto význa-
 mového korelátu díla a na ni se také soustřeďuje v řadě
 první jeho badatelský zájem. K čemuž lze v krátkosti po-
 znamenat aspoň jedno. Že by totiž právě v uvedeném přípa-
 dě bylo na místě mluvit zcela obecně o subjektu díla
 (= v díle). Což je zdá se pojem přece jen korektnější a
 adekvátnější vzhledem k nadhozené a navíc spleťtité sémio-
 ticko-noetické problematice. Je totiž hodnotově (vzhledem
 k asociovanému hodnotícímu přístupu) neutralizován, nejša

obklopen, ne-li prolnut konotacemi z oblasti psychologicko-charakterologické ani ze sféry tzv. přirozeného jazyka a zůstává mimo dosah možných vlivů personalismu toho nebo onoho ražení. (Osobnost si běžně představujeme - a je těžko proti tomu něco namítat - jako jedince charakterizovaného souborem vyhraněných, svébytných vlastností, v širším a vysloveně kladném smyslu pak dokonce kvalit vynikajících a jedinečných, jimiž se odlišuje od jedinců jiných, v tomto smyslu a v tomto vztahu od jiných osobností, ale i od ne-osobností.)

Avšak strukturálně pojatá "osobnost" v díle, tj. v něm specificky obsažená a jím konstituovaná je jeho komplexní, hierarchicky nejvyšší významový korelát (podle M. Červenky), je to odraz díla do vnímatelovy mysli (podle J. Mukařovského). A zůstává tudíž podle společné výchozí teze obou interpretací ve své "autogenní" danosti jednoznačně oddělena od ontologického modu - ale i od struktury a fungování - reálné autorovy psychofyzické osoby, existující přesně a přísně vzato vně díla. (Přičemž se nijak nepírají bytostně důležité, neodmyslitelné vztahy a souvislosti mezi subjektem díla a reálnou autorovou osobou nebo osobností.) Uvedené zjištění má přirozeně platit obecně, pro všechna slovesná díla. Je-li tomu tak, nelze jejich rozsah omezit jen na tzv. vysokou literaturu, uznávané hodnoty a na klasiky, prostě na vyšší a nejvyšší patra slovesné hierarchie a zároveň estetických norem. Existovaly,

stále vznikají a budou i nadále plozeny produkty hodnot průměrných a pokleslých, konzumní čtivo, výplody kdesi na rozhraní mezi uměleckou slovesností a rádobyuměním. Budeme snad také za nimi pociťovat onu autorovu "osobnost" v díle, princip dynamického významového sjednocení podle Červenky a jím tak zdůrazňovaný v kladném smyslu, onen souhrn zážitků, vědomostí a tvůrčích schopností, k nimž můžeme jednotlivé dílo přiřadit? Nezdá se, že by v uvedeném případě byl pojem této osobnosti v díle chápán jako jeho hybný subjekt teoreticky vhodný, a to právě kvůli bezděky se vynořujícím, oscilujícím sekundárním významům, již bezděky indukujícím kladné hodnocení.

Těžko se vyhnout dojmu, že právě z takového pozitivního zorného úhlu vidí Červenka svůj hierarchicky vrcholný, završující se stupeň vší významové výstavby, svůj konstrukt osobnosti až skoro emfaticky vyzdvihované. Možná že by pro teoretické zkoumání spíše vyhovoval - jak již bylo navrženo - neutralizovaný pojem subjektu díla. Koneckonců na jednom místě knihy s ním ztotožňuje svůj preferovaný pojem osobnosti i sám Červenka. Bude to aspoň pojem zbavený možných asociovaných významů s hodnotícím zabarvením, bude tak "wertfrei". Což však nijak neznamena, že by literární věda v dalších svých zkoumáních neměla s osobností v díle (a to v uvedené již interpretaci) vůbec operovat. Taková diferenciaci by se pak ovšem neobešla - pokud by šlo o otázky axiologické - bez zdůvodněného hodnocení, jež by zde bylo zase

na místě. Jinak řečeno, při selekci slovesných hodnot by se nám takto označení a tím i pojetí subjektu díla přinejmenším rozdvojilo. Jednou by byl zmíněný subjekt poznáván a přímo nebo nepřímo hodnocen jako osobnost, v jiných případech by byl tohoto určení prostě zbaven. (Jaké terminologie in concreto by se přitom použilo, to je již jiná otázka.) K podobnému rozlišení jak se zdá někdy cílí víceméně intuitivně - bez pojmového zobecnění - i sama praxe při recipování a posuzování děl, a to například v literární kritice.

Nedělejme si však vůbec naději na to, že se navržená pojmová disociace mezi osobností a non-osobností v literární vědě ujme. Dosavadní terminologický úzus je již pevně zakotven. A navíc se s pojmem osobnosti operuje ve velmi širokém významovém rozsahu, tudíž i v onom axiologicky spíše neutralizovaném. Například moderní psychologie si počíná právě takto, definujíc osobnost (přirozeně jinak chápanou než osobnost v podobě "signifié" celkového znaku) jako individuální jednotu člověka jakožto psychologického celku, s organizovanou celistvostí psychického života. Nejde však o tuto otázku, koneckonců zřejmě podružnou, ale o problém důležitější také z hlediska sémiotického a noeticko-ontologického vůbec. Věc se týká vlastního vymezení, bližší konkretizace oné osobnosti-signifié v díle, jejího dalo by se říci významového "nasycení", míry její sémantické "hustoty". S tím pak dále souvisí i vztah mezi tímto konstruk-

tem a mezi empirickým původcem díla, psychofyzickou osobou autorovou. Dráždivou otázkou je přitom vzájemné, oboustranné "promítání" jednoho fenoménu do druhého.

V uvedených souvislostech se však začínají původní a dnešní, nově vytvářené koncepce v rámci Pražské školy spolu s její zatím poslední následovnickou generací odlišovat, ne-li v leccěms rozcházet, byť jsou podržována prvotní, nejobecnější východiska. Platí to i pro porovnání tezí J. Mukařovského z konce 30.let a ze 40.let s tím, jak postupuje ve své již citované monografii M.Červenka. Rozdíl je tu patrný a symptomatický: Co bylo v teorii moderního klasika třeba jen v zárodku nebo naznačeno, je nyní u "žáka" ze zavinitého stavu rozvíjeno, domýšleno a obohacováno, mimo jiné také o podněty přicházející odjinud. Jsou doplňována a blíže určována místa předtím nevyplněná. Od globálních výměrů - například znaku vůbec - se jde k diferencované typologii znakových druhů a jejich fungování v literárním díle. (To ostatně s uznáním zhodnotil již Wolf-Dietrich Stempel ve svém impozantním úvodu Zur literarischen Semiotik Miroslav Červenkas k německému vydání autorovy knihy - nebylo o Červenkovi věru napsáno nic lepšího a důkladnějšího!)

Tento proces rozvíjejícího se a obohacujícího se poznání vykrytalizoval právě v Červenkově práci, znamená zároveň ve svých výsledcích určitý výběravě příbuzný kontrast vůči tomu, jak zhruba před čtyřiceti let chápal Mukařovský onen subjekt obsažený ve struktuře díla, kolem něhož se točí

i naše marginální úvaha. Takový kontrast - ne však holý protiklad - by snad mohl být opsán jako rozdílnost dvou kontaktních interpretací s posunutými teoretickými koncepcemi. Na jedné straně je subjekt v díle vlastně zeschematizován a dalo by se říci, že je v jistém smyslu vyprazdňován, proměňován v jakýsi bezrozměrný bod, z něhož pohled na původcovského hybatele dílem projektovaného vychází. To je případ řešení navrženého Mukařovským, který ne náhodou mluví v roce 1937 o "abstraktním" subjektu (Individuum v umění, cit. dílo). Ten mu je "jen" bodem, z něhož lze strukturu díla přehlédnout, obsáhnout jedním pohledem. Ve své údajné abstraktnosti není tedy tento subjekt nějak blíže určován, konkretizován, zůstává Mukařovskému potencialitou v podobě vnitřního centrálního aspektu. Umožňuje totiž promítnout konkrétní autorské nebo recipující individuum dovnitř do výstavby díla, dalo by se s Červenkou dodat, že do jeho významové struktury. Přičemž však subjekt díla - což je samozřejmé - nelze do slova a do písmene ztotožnit s žádnou z těchto faktických daností, s realitou autora nebo vnímatele vně struktury.

O několik let později Mukařovský tuto svéráznou sublimaci, toto "odpaření" subjektu v díle prezentuje ještě výrazněji. Mluví o něm sice méně přesně jako o "autorské osobnosti" (popřípadě jako o osobnosti, jak se v díle projevuje), silněji však vyzvedává jeho nevlastní, odvozený modus existence. A představuje jej dokonce jako "pouhý stín", "pouhý

odraz" struktury díla do vnímatelovy mysli (Individuum a literární vývoj, 1943-1945, cit. dílo). Tuto funkci plní v tehdejší koncepci Mukařovského globálně pojatá struktura díla, blíže necharakterizovaná. Vůči ní se pak ovšem podobná vrženost nebo odrazovost musí vyznačovat odvozeností, druhotnou jevovostí, jakousi epifenomenalitou. Jako kdyby abstraktní subjekt vystupoval ve funkci lunárního bodu zářícího pouze odraženým, tj. nevlastním světlem. Takové přirovnání se skoro nabízí, zvláště když Mukařovský vyvodil ze svého tehdejšího pojetí další důsledek působící dnes až radikálně (s nímž by asi Červenka souhlasit nemohl). Totiž že tento "stínový" subjekt v díle obsažený a jím se projevující - ona tzv. autorská osobnost - není pro teoretické zkoumání zajímavý, nemaje své vlastní náplně. Neobsahuje prý nic, "co by nemohlo přesněji být vyjádřeno objektivním popisem a rozbořem díla samého" (Individuum a literární vývoj, cit. dílo). Nechejme stranou možné kritické připomínky k formulování této myšlenky. Důležitá je za první její premisa a za druhé a hlavně vyvozený závěr. Výchozím předpokladem je teze o imanentní, autogenní existenci subjektu díla ve struktuře díla samého. Z ní je tento subjekt - i tak se to dá říci - odvozován, jsa pokaždé produktem příslušně zaměřených operací při čtení, chápání a interpretaci textu, také ovšem při jeho vědeckém poznání. Takové "interiorizaci" je tudíž poddán a v celé sérii kroků je skládán do podoby integrujících se odkazů na onen ústřední bod (u Červenky: princip)

hybatele-původce nakonec hypostazovaného.

Také Červenka se drží základního předpokladu strukturní imanence, avšak jinak již podaného a konkretizovaného. Osobnost díla-signifíe díla jakožto celkového znaku je mu jak víme komplexním sémantickým fenoménem. Pozornost se zde tedy obrací k výsledku vrstvicích se a vzájemně ze sebe "vyrůstajících" významových souborů, k produktu hierarchicky se vršících operací v sémantické výstavbě díla. A tak můžeme za novum Červenkova zkoumání považovat v tomto případě promyšlenou a důslednou sémantizaci. Dále se ovšem mezi Mukařovským a Červenkou začínají projevovat rozdíly také v pojetí i dosažených výsledcích při analýze subjektu díla, a to ještě výrazněji a leckde i kontrastně. Badatelský postup u jednoho z předních představitelů dnes zatím poslední generace Pražské školy by se dal zhruba opsat asi takto: Od abstraktního subjektu vybaveného u J. Mukařovského jen stínovou, odvozenou existencí, zeschematizovaného v nazírací bod a tím významově vyprázdněného vede zkoumání v práci M. Červenky k novému pojetí tzv. osobnosti jakožto významového korelátu (plus koncentrátu) díla, završujícího hierarchicky jeho sémantickou výstavbu. Tady se ovšem obě koncepce rozcházejí. Heslovitě by se snad mohlo říci, že sémantika subjektu díla u Mukařovského je při srovnání relativně "chudá", kdežto u Červenky je "bohatá", jsouc založena právě na dynamickém vyplňování a konkretizaci onoho svorníku významové výstavby díla, jímž má být

příznakově vyznačená (indiciální) osobnost. Takový až zdůrazňovaný strukturální (lépe: neostrukturální) "personalismus" sui generis může až překvapovat, rodí-li se v dílně spjaté bytostně s vědeckou tradicí, s paradigmaty českého strukturalismu, a prošlé vyučením u ruských formalistů, ale také Ingardenovou teorií slovesného díla a jeho vrstev.

Bude proto záhodno doložit o něco podrobněji Červenkovovo pojetí z pramene samého, z textu knihy. Předem je však třeba poznamenat, že se v této souvislosti opírá její argumentace o specifické sémiotické vymezení osobnosti (tj. subjektu díla). Ta totiž funguje jako komplexní význam (signifié) indexového znaku neboli příznaku, za nějž je považováno dílo v podobě tzv. celkového znaku. A naopak preferované postavení této osobnosti ve výstavbě, její dynamická sjednocovací potence a vše, co je jí přičítáno, to vše je z druhé strany motivováno právě její obecně řečeno příznakovostní relací, její indexovostí. Totiž tím, že funguje - aspoň z Červenkova hlediska - jako "indexově značené" ("při-značené") ve vztahu k "indexově značícímu" ("při-značujícímu"), tj. jinými slovy k literárnímu dílu coby celkovému znaku. Ale to je již další a vůbec ne lehký problém k rozlousknutí, ač se zdá, že byl vyřešen. Je to dejme tomu Červenkův kruh, circulus Czerwenkii... Teď jde zatím o to, co všechno bylo do tzv. osobnosti v díle vloženo, co vše s sebou nese a co teoretikovi takto "privilegována" znamená:

"/.../ können wir sagen, daß die Bedeutung, das Bezeichnete, das 'signifié' des literarischen Werkes als eines ganzheitlichen Zeichens die Persönlichkeit ist.

Die Hauptursache dieser Eingrenzung sehen wir darin, daß die Persönlichkeit als Bedeutungskorrelat des Werkes uns ^{bei} auch einem zusammenfassenden Blick auf das Werk ermöglicht, nichts von dessen inneren Reichtum und seiner Mannigfaltigkeit zu eliminieren. Jeder beliebige Teilkomplex von Bedeutungen ist, ob durch Vermittlung übergeordneter ganzer Komplexe, oder direkt, an der Konstitution dieses hierarchisch höchsten Komplexes beteiligt. Die Vielfalt der Definitionen, Unterscheidungen und Beziehungen aller Schichten des Bedeutungsaufbaus des Werkes reproduziert sich in der Vielfalt ihrer Ergebnisbedeutung. Es ist schwierig, sich ein anderes ästhetisches Objekt als die Persönlichkeit vorzustellen, das unserer vorhergehenden Forderung, bei der Abgrenzung der Bedeutung des Werkes nicht seinen Reichtum zu mindern, entsprechen könnte."

A hned poté se v textu výmluvně a plasticky předvádí ono integrující zaměření na osobnost-signifié, ona dynamická intence (dědictví po Mukařovském) prostupující všemi významovými soubory díla:

"Die Bedeutungskomplexe, die die Bedeutung des Werkes bilden, erfahren bei ihrer Interpretation in Richtung auf eine zusammenfassende Bedeutung der 'Persönlichkeit' vielfältige Umgruppierungen. Die einzelnen Komponenten des

Bedeutungsaufbaus erhalten neben ihren Funktionen bei der Konstruktion der abgebildeten Welt, des lyrischen Subjekts u. ä. die Aufgabe, über den Urheber des Werkes auszusagen. Die einmal geschaffene Hierarchie wird neu organisiert; das Motiv, das die literarische Fiktion mitbildet, wird gleichzeitig zum Beleg der entsprechenden Lebenserfahrung, die das Motiv aufzeichnen, unter den übrigen möglichen Motiven auswählen und gerade in dieser Beleuchtung vorstellen konnte. Das übernommene oder parodierte literarische Verfahren legt Zeugnis über eine bestimmte Stellung in der Tradition und die ästhetische Einstellung, die im vorliegenden Fall zugrundeliegt. Die stilistischen Kompositionsmittel verweisen auf den Sprecher, der sie aus dem Komplex aller möglichen Mittel ausgewählt und dadurch seine individuellen Präferenzen bekundet hat. So werden aus den Zeichen der unterschiedlichsten Typen auf dieser höchsten Ebene Indices, und das Bedeutungsgeschehen im literarischen Werk eröffnet sich aufs neue, bekommt eine neue Dynamik.

Die Persönlichkeit geht also nicht als einfache Zusammensetzung aus einem Baukasten einzelner Bedeutungskomplexe hervor, sondern als Prinzip ihrer dynamischen Vereinheitlichung als Summe von Erlebnissen, Kenntnissen, schöpferischen Fähigkeiten und Vorlieben, denen man das einzelne Werk zuordnen kann, als menschliches Bewußtsein, das gegebene Bedeutungskomplexe in gegebenen Beziehungen konzipieren und verwirklichen konnte."

Celé toto pojetí se svou důmyslnou a subtilní argumentací však není zcela nezranitelné. Stojí totiž a padá se souvztažností dílo-celkový znak jako příznakové signifiants : osobnost jakožto příznakové signifié. Zproblematizuje-li se první člen uvedené souvztažnosti, začíná ztrácet *raison d'être* i její druhý člen, což platí i naopak. Tzv. Červenkův cirkulus by pak byl ohrožen ve své jinak až elegantní přesvědčivosti. A to vše zase nutí k pídivé úvaze nad jeho odpovědí na otázku po zvláštním sémiotickém charakteru díla v podobě celkového znaku. Navíc se nabízí i možnost jisté kritické revize ne snad kvůli neplodnému popírání, nýbrž právě jen jako reakce vzbuzená dráždivým podnětem, tj. inspirativní produktivností, konceptuální mohutností - potenci - teoretikova díla. Červenka usuzuje hned *ab ovo* takto a právem: Je-li literární dílo tvořeno znaky, je ve svém celku také znak. Leč taková charakteristika sama nestačí, musí být konkretizována. Neboť jakého druhu je význam takového celkového znaku, co a jak označuje? V odpovědích na takto položenou Červenkovu otázku se však mohou názory a koncepce lišit, neshodovat. Podobnému a vůbec ne nešťastnému osudu zřejmě neujde ani opravdu nový a originální (v kruhu Pražské školy) symptomatologický výklad díla jakožto globálního znaku-indexu, směřující k tomu, co tu bylo jen výpomocně, aproximativně označeno za svébytný neostrukturalní "personalismus" . (Možná, že zvláště poslední termín není zcela adekvátní, ale budiž nám to odpuštěno...)

Již W.-D.Stempel ve své úvodní studii upozornil aspoň

okrajově na to, že nastolení osobnosti v podobě významového korelátu (signifié) díla-celkového znaku představuje "tvrdou konsekvenci". Ta sice vyplývá z předchozích teoretických premis, leč mohou proti ní být vzneseny i námitky. Možných konkrétních pochyb týkajících se takto vymezené příznakové sémantiky osobnosti se již německý autor nedotkl. Zcela spravedlivě a uznale ocenil Červenkovu novu v české strukturální literárněvědné škole, jeho operování se všemi typy znaků a nanejvýš pak s třídou příznaků, indexů. (Ty u Mukařovského vůbec nenajdeme - aspoň ne in theoria.) Zásadní výhrady zato vyslovil Květoslav Chvatík ve své knize Tschechoslowakischer Strukturalismus. Theorie und Geschichte (Mnichov 1981). Červenkův pokus o interpretaci literárního díla jako indexového znaku autorovy osobnosti je mu "nepřesvědčivý". V tomto pojetí se podle Chvatíka prý zřetelně hlásí o slovo zkušenosti z poetiky lyrického básnictví. (Což míří na Červenku jako poetologa a versologa, ne-li nepřímo jako na píšícího básníka.)

Takový argument ad personam tu budiž odsunut stranou. Hlavní Chvatíkova výtku však míří proti tomu, že se Červenka oklikou přes strukturální zdůvodňování vrací údajně k vlastně již překonanému nazírání na dílo jako "bezprostřední" symptom osobnosti. Tady ovšem nesouhlas vyplývá z jistého neporozumění: o nějaký indiciálně bezprostřední vztah mezi dílem a osobností u Červenky vůbec nejde. Osobnost dílem konstituovaná je u něho výsledný čistý významový

Nejde přirozeně o to šmahem zamítnout nebo naopak bez rozmyšlení přijmout Červenkův konstrukt osobnosti spolu s indiciální vazbou mezi ní a dílem jakožto celkovým znakem. Přístup "zvnějšku" - opřený o jinou, odlišnou přímo teorii tohoto vztahu - je jistě možný. Nepřispěje však příliš k vnitřní, imanentní kritice spojené s pochopením i s důsledným domyšlením pojetí předestřené v knize Der Bedeutungsaufbau des literarischen Werks. Pokus o takový zatím první krok k rozumějícímu a kritickému výkladu by měl být učiněn. I za cenu toho, že za ním nebudou hned následovat kroky další, že se tedy slibná problematika jen poodkryje...

Nuže, bude třeba položit hned zpočátku otázku zcela základní. Zda totiž typ příznaku, indexu samého je vůbec s to "unést" všechno to, čím je u Červenky indiciální významový kondenzát doslova zatížen, obtěžkán. Odpověď je stručná: není to dosti dobře možné v oné maximální míře, jak si ji Červenka představuje. Sémantická potence nebo jinak řečeno významový akční radius příznaku (indexu) je ve srovnání s nemotivovaným znakem (symbolem v označení Peircově) specificky omezen, má však svou vlastní kvalitu a funkci. Ale u Červenky svědčí jednotlivé soubory významů ve výstavbě díla na jedné straně třeba o životní zkušenosti, o postoji k literární tradici, o estetickém zaměření, o mluvčím vybírajícím si určité stylistické prostředky atp., na druhé straně pak v celistvosti vypovídají také o osobnosti, nyní jakožto principu dynamického sjednocování sémanti-

tických komplexů a navíc také o ní jakožto sumě "zážitků", "poznatků", "tvůrčích schopností" a "zálib". A vzato zcela obecně, osobnost v Červenkově vymezení se tu projevuje v podobě "hypotetického subjektu" mnoha aktů kreativní volby, z nichž bylo dílo vytvořeno. Subjekt díla se tak Červenkově ukazuje jako "mluvčí" par excellence. Dostává podobu hypostazované funkce "být původcem výpovědi" a stává se základním, koncentrovaným a potencovaným činitelem lidské komunikace. Avšak v těchto případech jde o různé segmentované komplexy signifié nebo o jeho aspekty o nestejném stupni významové obecnosti a nelze je všechny bez rozdílu přiřadit jen k jednomu typu vztahu mezi označujícím a označovaným. Zde je jádro problému, jeho neuralgický bod - a to aspoň z hlediska, na něž jsme se omezili.

Osobnost jako syntetické signifié je u Červenky výslednicí, do níž se skládají a slévají dílčí významové komplexy složky ve výstavbě díla. Jak již naznačeno, vykazují se tyto komplexy a složky rozdílnými stupni významového zobecnění nebo jinak pojato sémiotické potence. Takto nazíráno se pak ovšem osobnost-signifié nebude již jevit jako jeden jediný, nekombinovaný typ znaku, tedy pouze jako příznak zvláštního druhu. U Červenky je to totiž vlastně "auto-index", neboť jde jak víme o čistý korelát významové výstavby díla: "Das Werk als Zeichen ist demnach ein Indiz, das in sich selbst das trägt, was durch es indiziert wird; es ist ein auf den Indizialcharakter selbst ausgerichtetes Index" (M. Červenka, cit. dílo). Taková sebe-příznakovost může sice

vyvolat další otázky nebo i námitky, leč zůstaňme u našeho již vymezeného problému. Napřed jde o to, že indexy nemohou samy plnit také funkci nemotivovaných znaků-symbolů s jejich tzv. konvenčností. To již dobře věděla klasická sémiotika Ch.S. Peirceho, jehož myšlenky dobře poznal již R.Jakobson, využívaje je pro strukturální lingvistiku. Znak-symbol má podle toho obecný význam, označuje druh věci, ne žádnou jednotlivinu. A je sám "druhem", tj. třeba slovo má povahu obecného pravidla plnícího podle Jakobsonova výkladu Peirceovy myšlenky svou významovou funkci jen prostřednictvím různých případů, na něž je aplikováno, podržujíc si svou identitu. Základem symbolického znaku je tudíž obecný zákon, kdežto naopak index se svým "hic et nunc" je konstituován faktickou, uvědomovanou souvislostí mezi označujícím a označovaným. (Srov. R.Jakobson, Hledání podstaty jazyka, ve sborníku 12 esejů o jazyce /překlad 51.čísle revue Diogène: Problems of Language - Problèmes du langage, 1965/, Praha 1970.)

Mají však jen toto příznakové ustrojení například všechny velmi obecné a nejobecnější představy o subjektu díla, ony významové "osobnostní" komplexy o vysoké míře odtažitosti, které jsou zároveň společné pro celé skupiny, třídy a rody děl a nakonec pro všechny literární výtvoary? Tak třeba subjekt v podobě mluvčího par excellence a původce výpovědi v případě jakéhokoli díla (tj. subjekt vůbec) je sice spojen motivovanou souvislostí s dílem-stopou, v tomto určení však jen skoro prázdnou, nevyplněnou. Ale zároveň má subjekt díla povahu obecného významu (o různém stupni této obecnosti) neseného ne již příznakem, nýbrž

vlastním, nemotivovaným znakem. Tento typ významu je ovšem založen jinak, totiž na instituované, tzv. konvenční souvislosti mezi označujícím a označovaným, jež podléhá jistému pravidlu. Tak tedy dochází ke kombinaci nebo jinak vyjádřeno k překrývání, prorůstání indexu se symbolickým znakem a vzniká příznakový znak-symbol. Červenka přiřadil osobnost-signifié k dílu, jež jako tzv. celkový znak má podle něho povahu příznaku. Rozvedeme-li i revidujeme-li toto určení z hlediska kombinovaných funkcí znaků různých tříd, bude dílo v uvedené souvislosti (v poměru k osobnosti) oním indiciálním znakem-symbolem, ne však čistým indexem. Osobnost (subjekt díla) pak bude jak příznakově indikována, tak i označována v podobě nemotivovaného značení. Její sémantická náplň (integrované signifié) bude tudíž spoluurčována také na základě konvenčních, normovaných a v systému uvedených pravidel. Ale ta sama již nemohou být pouhým produktem "čtení" ze stop-příznaků osobnosti "otištěných" v díle (v našem případě v jeho významové struktuře).

Uvedená symbióza příznakovosti se symbolickou znakovostí by pak měla platit pro celé vnitřní rozvrstvení osobnosti-signifié odshora dolů, v korespondenci s rozlišením významových komplexů, které k ní "poukazují". Ovšem pokaždé by se to projevovalo - jak se zdá - v různých proporcích obou sémiotických funkcí. Potvrdil by se tak v další oblasti zkoumání teoretický předpoklad Peirceova třídění znaků, zdůrazňovaného a využívaného také již Jakobsonem.

Jde totiž o skutečnost, že dělení znaků na různé druhy ne-
 znamená jejich vzájemné izolování, nýbrž vyjadřuje rozdíl
 jejich místa v relativní hierarchii, tj. převahu některého
 z nich. Tak se k ikonickým znakům mohou družít konvenční
 pravidla ("malířské kódy"), symbolické jazykové znaky mají
 své příznakové a ikonické aspekty atp. Peirce dokonce po-
 chyboval o tom, že by mohl existovat čistý příznak. (O tom
 všem viz výklad Jakobsonův, cit. dílo.) Že se tady otevírá
 slibná perspektiva také pro zkoumání významové výstavby
 literárního díla a znakové participace na ní, je očividné.
 Dalo by se to koneckonců doložit i mnoha výsledky, jež
 objevně přinesla Červenková aplikace znakové trichotomie
 peirceovské ražby.

Vrátíme-li se na závěr k předestřenému již příkladu nej-
 obecnějších významových představ o subjektu díla, potvrdí
 se v tomto případě potřeba příznakové i symbolicky znakové
 interpretace. Vezměme si pro dokreslení třeba dvě básně,
 z nichž se jedna bude trpně držet veršovníckého kánonu
 řekněme Hálkova typu, kdežto druhá bude plodem surrealis-
 tického "automatického psaní". Z toho nejobecnějšího hle-
 diska budou oba texty pro recipienta indikovat - rozumí se
 příznakově - zase jen velmi obecný význam (tj. příznakový
 význam) -, totiž že jsou produktem operací provedených sub-
 jektem výtvoru, oním mluvčím par excellence, jenž se vyje-
 vuje jako hypostazovaná funkce být původcem výpovědi. Ale
jednom
 v případě se do tohoto globálního indiciálního významu
 promítne médiem tradičních veršů zase velmi obecná před-

stava konvencí posvěcené, opravdové autorské osobnosti, etablované a "skutečného" básnění schopné. A naopak za surrealistickým textem bude pocíťován původce, jemuž se ani nepřizná statut kreativní osobnosti, když totiž bude chápán (zvýznamněn) jako abnormální případ "neumějícího" strůjce něčeho, co údajně "skutečným" (tzv.uměleckým) slovesným výtvozem být nemůže, ba ani nesmí. Anebo se přitom výsledný význam subjektu-tvůrce rozpadne a jakoby ztratí, převážili-li u podobných čtenářů představa, že "něco takového" (surrealistického) může klidně napsat kdokoli, tedy také ne-umělec, ne-tvůrce, anebo že jde dokonce o inkonzistentní a nesmyslné blábolení. A tak jedna a táž nejobecnější příznaková indikace "původce výpovědi" je současně sdružena s jeho dvojím různým zvýznamněním, vyplývajícím již z určitého inventáře symbolických znaků, v němž jsou složena pravidla určitých literárních norem a konvencí, popřípadě literární kód.

Na uvádění dalších příkladů tu není místo. Spokojme se proto aspoň poukazem na jinou možnou podporu tohoto projektu díla-celkového znaku jakožto příznakového symbolického znaku ve vztahu k osobnosti. Gruntovní poučení se tu totiž dá čerpat - ale jen v rozvážně dávkované analogii - z Jakobsonova vymezení zvláštní třídy gramatických jednotek, tzv."shifters"(R.Jakobson, Shifters, Verbal Categories, and the Russian Verb, Russian Language Project, Harvard University 1957). Ty jsou obsaženy v jazykovém kódu a spojují v sobě obě funkce: příznakovou i symbolicky znakovou. Patří tak do skupiny "indiciálních symbolů"

("indexical symbols" - "symbol" je tu zase chápán v pojetí Peirceově). Ostatně právě tato Jakobsonova koncepce a hlavně její teoretické, sémiotické zdůvodnění byly také jedním z více podnětů, jež přispěly ke vzniku našeho marginálního uvažování o dílu a osobnosti. Jeho autor je však v řadě první zavázán inspiračním zdrojům plynoucím z díla Miroslava Červenky...

Oleg Lis